

BŁAŻEJ OSOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

## GERMANIZMY LEKSYKALNE W GWARZE MIEJSKIEJ POZNANIA I BRNEŃSKIM *HANTECU*

Wydawać się może, że zestawianie Brna i Poznania jest niecelowe. Miasta te nie są blisko siebie położone, nie utrzymywały nigdy ożywionych kontaktów, należą w końcu do dwóch różnych wspólnot językowych: czeskiej i polskiej. Jednocześnie pomimo tego wskazać można wiele cech wspólnych. Są to duże aglomeracje miejskie, dla których znaczącym okresem kształtowania był wiek XIX. Zarówno Brno, jak i Poznań awansowały wtedy z rzędu miast średnich do dużych, a na ich rozwoju demograficznym zaważył przede wszystkim napływ ludności z okolicznych wsi oraz włączenie w obręb miast osiedli podmiejskich po zburzeniu dawnych umocnień obronnych. Oba miasta, stolice swych regionów, cechuje swoisty rys kultury i charakteru, którego jednym z najwyrazistszych składników jest gwarą miejską (w Brnie określana również jako *hantec*). Często zresztą powyższą sytuację społeczną, kulturową, ekonomiczną interesujących nas miast stawia się w opozycji do stolic państw. W Brnie narzeka się na pragocentryzm, co przenosi się również na negatywny stosunek do mieszkańców stolicy<sup>1</sup>, w Poznaniu (a nawet w całej Polsce) znany jest antagonizm drużyn piłkarskich (i kibiców): poznańskiego Lecha i warszawskiej Legii. W obu miastach w końcu ze względu na ich (jak też i krajów, w granicach których dziś się znajdują) skomplikowaną historię liczebna była w przeszłości mniejszość niemiecka, która wywarła wpływ na język interesujących nas miast m.in. poprzez nasycenie go elementami leksykalnymi.

Powyższe cechy wspólne są, moim zdaniem, dostatecznym powodem, by przyjrzeć się germanizmom leksykalnym w gwarach miejskich Poznania i Brna, by sprawdzić, czy w podobnej sytuacji społecznej, lecz różnej geograficznie, zauważyć można wspólne tendencje w zakresie przejmowania przez wymienione odmiany języka germanizmów leksy-

---

<sup>1</sup> Przykładem tego jest klasyczny dowcip reprezentujący współczesny brnieński *hantec*: „*Kemo, nechlemté tu vasrůvku z kašny, chčijó do teho margoši!*“ *Promiňte, já jsem nerozuměl, já jsem z Prahy. „Říkal jsem, že voda je studená, tak pijte pomalu, at' se nenachladíte“* (egzemplifikacja hasła *vasrůvka, vasrůvka* [w:] *Slovník nespisovné češtiny. Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov*, 2. rozšířené vydání, hlavní editor J. Hugo, Praha 2006; *chcát* lub *chčít* ‘oddawać moc’, *margoš* ‘Rom’ – Ibidem). Dla cytowanego słownika stosuję dalej skrót: SNČ.

kalnych. Analiza prowadzone będzie z uwzględnieniem następujących kryteriów: źródło zapożyczeń, poziom języka, stopień zbieżności.

Podstawę materiałową dla badań stanowi *Słownik gwary miejskiej Poznania*<sup>2</sup> uzupełniony o dane z artykułów Bogdana Walczaka<sup>3</sup> oraz tegoż i Małgorzaty Witaszek-Samborskiej<sup>4</sup>, zaś dla *hantecu* jest to przywoływany już *Slovník nespisovné češtiny*<sup>5</sup>. Dodatkowym obustronieniem jest pojawienie się przy haśle (lub przy jego znaczeniu) kwalifikatora *brněn.* [ský] bądź też przy braku tegoż – odwołania do realiów Brna, np. *Akáda „2. Akademická kávarna v Brně“*. Przyjmuję zastosowane w analizowanych źródłach rozstrzygnięcia etymologiczne. Analizie poddano jedynie germanizmy leksykalne (w tym z uwzględnieniem kalk semantycznych i słowotwórczych) bez poziomu fonetycznego, składniowego i frazeologicznego<sup>6</sup>. Niekiedy wystąpić mogą różnice w zaklasyfikowaniu jednostki do danego poziomu języka, np. *robić na banie* określane jest w SGMP jako frazeologizm ‘pracować na kolei’, gdy tymczasem w niniejszej pracy zaliczam ten zwrot do regularnych semantycznie. Warianty fonetyczne uznaję za jednostkę.

Nim jednak przejdziemy do analizy, słów kilku wymaga jeszcze przywołana „podobna sytuacja społeczna”. Chodzi tu głównie warunki, w jakich żyła społeczność autochtoniczna (w Brnie – Czesi, w Poznaniu – Polacy) w XIX w. w omawianych miastach. Na skutek planowej działalności kolonizacyjnej (Poznań) lub procesów naturalnych (Brno) społeczności autochtoniczne współżyły z ludnością napływową, niemiecką, która w pewnych okresach nawet nad tą pierwszą przeważała. Brno w ciągu XIX stulecia zwielokrotniło liczbę swych mieszkańców: w 1763 roku – 7 805, 1857 – już 58 809, 1890 – 94 462, a w roku 1900 – aż 101 631<sup>7</sup>. Jednocześnie jednak osoby używające czeszczyzny jako języka komunikacji (*dorozumívací jazyk*) stanowiły mniejszość: w 1880 roku było to ok. 40% mieszkańców, 1890 – 30,08%, 1900 – ok. 37%<sup>8</sup>. Pod tym względem sytuacja w Po-

<sup>2</sup> *Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa i B. Walczak, Warszawa – Poznań 1997. Dalej: SGMP.

<sup>3</sup> B. Walczak, *Wpływy niemieckie w polszczyźnie Poznania*, „Kronika Miasta Poznania” 1992, nr 1–2, s. 67–75.

<sup>4</sup> B. Walczak, M. Witaszek-Samborska, *Wpływy niemieckie w gwarze miejskiej Poznania*, „Rozprawy Slawistyczne” 4, *Interferencje językowa na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoł, 1989, s. 283–295.

<sup>5</sup> Istnieje także książka zbierająca jedynie słownictwo hanteckie: P. Dvořák, J. Kopřiva, *Velký slovník hantecu*, 2. doplněné vydání, Brno 2002. Jest to jednak, niestety, słownik popularny, nienotujący etymologii haseł, posługujący się często definicjami synonimicznymi, niepodający cytatów ani przykładów użyc, wobec czego wyłączyłem go z analiz. Ponadto SNČ jest leksykonem późniejszym, wykorzystującym *Velký slovník hantecu* jako jedno ze źródeł.

<sup>6</sup> Nie analizuję także wyrazów, które do *hantecu* dostały się z niemieckiego przez medium języka jidysz oraz derywatów od podstaw czeskich z formantami niemieckimi, np. *prohazunk* ‘spacer, przejażdżka’.

<sup>7</sup> L. Teplý, J. Pernes, *Brno. Procházka dějinami a architekturou města. A Walk through the history and Architecture of the City. Ein Rundgang durch die Geschichte und Architektur der Stadt*, Brno 2002, s. 27, 32, 34. Przyczynami tego wzrostu były przede wszystkim industrializacja i rozwój przemysłu tekstylnego. To w Brnie doszło do pierwszego wykorzystania napędu parowego na użytek przemysłu w r. 1814, a o mieście mówiono: *austriacki Manchester* (*Dějiny země Koruny české*, II, *Od nástupu osvícenství po naši dobu*, 8 wyd., Praha – Litomyšl 2002, s. 37, 75).

<sup>8</sup> L. Teplý, J. Pernes, *op. cit.*, s. 34. W drugiej połowie XIX w. wraz z rozwojem świadomości narodowych obie społeczności, czeską i niemiecką, zaczęło coraz więcej dzielić, a sytuacja w Brnie stawała się coraz bardziej napięta, co znalazło ujście w krwawych bijatykach przy okazji obchodów 60-lecia objęcia władzy przez

znaniu przedstawiała się inaczej. Co prawda tu także odnotowujemy olbrzymi przyrost liczby mieszkańców: z 18 000 w r. 1816 przez 47 000 w 1867 r. do 156 000 w 1910 r., towarzyszyła temu jednak przewaga ilościowa ludności polskiej. W 1816 roku w Poznaniu żyło 66,6% Polaków i 11,1% Niemców, następnie proporcje te stopniowo się zmieniają m.in. na skutek wysiłków naczelnego prezesa prowincji poznańskiej Eduarda von Flottwella: 42,9% Polaków i 40,5 Niemców w 1848 r. oraz 38% Polaków i 47% Niemców w 1867 roku, by ponownie powrócić do stanu z przewagą ludności polskiej: 50,7% w 1867 r. i 57% w 1910 roku<sup>9</sup>.

Współprzebywanie tych dwóch grup w przestrzeni miejskiej wymuszało na ich członkach kontaktowanie się ze sobą przede wszystkim w języku niemieckim – uprzywilejowanym ze względów politycznych, ale też prestiżowych. Pociągało to za sobą liczne interferencje językowe, głównie o kierunku: z języka niemieckiego do polskiego. Nie miały w tym udział odegrały kontakty prawnie sankcjonowane, jak np. wyłączność niemieckiego w urzędach, sądach, edukacji, wojsku, na zgromadzeniach. Założyć można, że wymienione obszary komunikacyjne sprzyjać mogły przenikaniu do gwar miejskich Brna i Poznania elementów pochodzących przede wszystkim z języka ogólnoniemieckiego, zaś w kontaktach osobistych między ludnością autochtoniczną a niemiecką pojawiać się mogły ponadto elementy znajdujące się poza normą: potoczne, gwarowe, regionalne, nacechowane stylistycznie.

W gwarze miejskiej Poznania wyróżnić możemy trzy grupy leksyki: archaizmy, gwaryzmy i germanizmy. (Istnieje ponadto niewielka grupa neologizmów i neosemantyzmów<sup>10</sup>). Nieco inaczej rzecz się przedstawia w przypadku brneńskiego *hantecu*<sup>11</sup>, na leksykę którego składają się trzy źródła: gwary hanackie, mieszkanki niemieckiego literackiego i gwar oraz żargonu środkowoeuropejskiego, w którym przeważał żargon wiedeński<sup>12</sup>. Osobną grupę stanowią słowa wytworzone sztucznie – od lat 60. XX wieku, kiedy to mowa Brna stała się fenomenem kulturowym i jedną z oznak brneńskiej tożsamości. Podobnie jak poznańskie *W antreje na rycze stały pyry w tytce, przyszła niuda spuła pyry, a w wymborku myła giry*, tak i w brneńskim *hantecu* funkcjonuje „powiedzonko”-znak rozpoznawczy (nie tylko dla osób posługujących się daną gwarą, lecz także osób spoza tej społeczności): *Štumédla pucuje na konku tepichy a tumluje se, aby byla fertyk, než přinde hausmajstrová* ‘służąca czyści na chodniku dywany i śpieszy się, żeby była gotowa, nim

---

cesarza Franciszka Józefa (J. Kubičková, J. Nosková, „Řeže v Brně”. *Pouliční demonstrace během oslav 60. výročí jubilea Františka Josefa*, [w:] *Brno Vídní, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století. Brunn – Wien, Wien – Brünn. Landesmetropolen und Zentrum des Reiches im 19. Jahrhundert*, k vydání připravili L. Fasora, J. Hanuš a J. Malíř, Brno 2008, s. 383–411). Z kolei przykładem zaognionych konfliktów narodowościowych, w których język był jednym z pól walki, był strajk dzieci wrzesińskich z lat 1901–1902.

<sup>9</sup> Niemniej, Niemcy nadal stanowili grupę liczącą. W 1918 roku było to jeszcze 42% ludności miasta, lecz już w 1921 – tylko 5,5% (B. Walczak, M. Witaszek-Samborska, *op. cit.*, s. 283).

<sup>10</sup> B. Walczak, *Słownictwo*, [w:] *Słownik gwary miejskiej Poznania*, *op. cit.*, s. 53–69.

<sup>11</sup> Uwagi w tym akapicie na podstawie: *Slovník nespisovné češtiny*, *op. cit.*, s. 30–31.

<sup>12</sup> Przy tym zagadnieniu warto się na chwilę zatrzymać. Nie wszyscy brnianie znali słownictwo żargonowe w tym samym stopniu. Znaleźć ono było przede wszystkim *plotňákům*, tj. członkom półświatka (czyli *plotny*, co z wiedeńskiego *Plot'n*, to zaś z żarg. niem. *Platten*): przestępcom, prostytutkom, alfonsoom itp., oraz studentom i brneńskiej bohémie artystycznej – społecznościom, które we Wiedniu i Brnie łączyły dawniej różnorakie kontakty.

przyjdzie dozorczyń'. Co dla nas szczególnie interesujące, w obu zdaniach aż roi się od germanizmów.

Przejdźmy do analizy wyekscerpowanego materiału. Przyjrzyjmy się germanizmom leksykalnym wg odmian językowych, z których je czerpano. Przy porównywaniu obu gwar miejskich pewną trudność sprawia stosowany w słownikach, jako głównych źródłach materiału, system kwalifikatorów. Prowadząc analizę, sprowadzono oba systemy do wspólnego mianownika, co dało następujące ugrupowania wyrazów: A) przynależne do niemieckiego języka ogólnego, B) nieprzynależne do niego ze względu na kryterium a) chronologiczne, b) stylistyczne, c) ograniczonego terytorium, d) nieoficjalności i e) socjalne.

W grupie A) znajdują się wyrazy języka ogólnoniemieckiego. Brak nacechowania stylistycznego, ekspresywnego, terytorialnego czy socjalnego wraz z uprzywilejowaniem tej odmiany języka przyczynił się do tego, iż w obu gwarach miejskich jest to najbogatsze źródło pożyczek. Pomiędzy miastami istnieją jednak spore różnice co do ich liczebności. O ile w gwarze miejskiej Poznania jest to niemal wyłączone źródło zapożyczeń (89%), o tyle w *hantecu* tylko 64%.

Wymieńmy kilka przykładów (oczywiście w wyborze)<sup>13</sup> z Poznania: *ajsbajna*, *eisbeina* 'noga wieprzowa, golonka' (*Eisbein*), *ajzol* 'przedmiot żelazny, metalowy' (*Eisen*), *ancug* 'ubranie męskie, garnitur' (*Anzug*), *badeje* 'kąpielówki' (*Badehose*), *bana* 'pociąg' (*Bahn* 'kolej, pociąg'), *biglować* 'prasować' (*bügeln*), *brechsztangą* 'łom' (*Brechstange*), *bruch* 'przepuklina' (*Bruch*), *bubek* 'walet (figura w kartach)' (*Bube* 'chłopiec'), *deka* 'koc, narzuta' (*Decke* 'kołdra, koc, przykrycie, obrus'), *dycht* 'całkiem, zupełnie, dokładnie' (*dicht* 'ściśły, zwarty, szczelny'), *frechowny* 'bezczelny, zuchwały, arogancki' (*frech*), *futer* 'pożywienie, pasza' (*Futter* 'pasza, żywienie, obrok'), *fyrteł* 'część miasta, dzielnica, kwartał miejski, okolica' (przen. *Viertel* 'część miasta'), *galart* '1. galareta z mięsa, 2. iron. strach, obawa, niepewność' (*Gallert*, *Gallerte* 'galareta, żelatyna'), *glaca*, *glacówka* 'łysina' (*Glatze*), *glanc* 'połysk' (*Glanz*), *gnyk* 'kark' (*Genick*), *gryczpan* 'bukszpan' (*Grünspan* 'zieleń miedziana, grynszpan'), *gryfny* 'zręczny, sprawny, zgrabny, poręczny' (*griffig* 'poręczny, zgrabny'), *haczka* 'motyka' (*Hacke*), *hajcować* 'palić w piecu' (*heizen* 'ogrzewać, opalać, palić'), *heklować* 'szydełkować' (*häckeln*), *kalmuk*, *kaumuk* '1. łakomeczuch, obżartuch, 2. ponurak' (*kauen* 'przeżuwać'), *kanka* 'bańka na mleko, blaszany dzbanek z przykrywką' (*Kanne* 'konewka, dzbanek'), *karmonada*, *karmónada*, *karbonada* 'schab' (*Karbonade* 'kotlet schabowy'), *kis* 'żwir' (*Kies*), *klapnąć* 'pomyślnie się ułożyć, szczęśliwie się zakończyć' (*klappen* 'być w porządku, pasować'), *klapsztula* 'złożona, podwójna kromka chleba' (*Klappstulle*), *knyp* 'nóż' (*Kneip* 'nóż, nóż szewski'), *korboł*, *korbal* '1. dynia, 2. pogardl. duży brzuch' (*Kürbis* 'dynia, bania'), *kwirłać*, *kwiyrłać*, *kwyrłać* 'mieszać, roztrzepywać' (*quirlen*), *lajsnąć*, *lajstnąć* 'zafundować, sprawić coś komuś lub sobie' (*sich etwas leisten* 'pozwolić sobie na co, zafundować sobie co'), *lebera* 'wątrobianka, pasztetowa' (*Leberwurst*), *lofer* 'człowiek, który lubi się włóczyć; łazęga, powsinoga' (*Läufer* 'biegacz'), *lump*, *lomp* '1. ekspr. ubranie, odzież, ciuchy, 2. zniszczona odzież,

<sup>13</sup> Ze względu na większą dostępność SGMP oraz istnienie wymienionych w przypisach 2–4 opracowań obficie przedstawiam materiał brzeński, by tą drogą zapoznać z nim polskiego czytelnika. Definicje oraz objaśnienie etymologiczne ze względu na ograniczenia tekstu skracam. Znaczenie podstaw niemieckich podaję tylko wtedy, gdy między nią a pożyczką zachodzą istotne różnice znaczeniowe.

także szmaty' (*Lumpen* 'gałan(ek), szmata, łachman'), **muki** 'dąsy' (*Mucken* 'kaprysy, grymasy'), **mus** 'konieczność' (*Muss*), **nudle** 'makaron' (*Nudel*), **nuplać** '1. ssać, 2. żart. popijać, pociągać' (*nuppeln* 'ssać'), **rajcować** 'kusić, wabić, podniecać' (*reizen* 'pobudzać, podniecać'), **rajka** 'grządka' (*Reihe* 'rząd, szereg'), **redyska** 'rzodkiewka' (*Radieschen*), **roj-ber** 'łobuziak, nicpoń, urwis' (*Räuber* 'rabuś, zbój'), **ruła** 'spokój, opanowanie' (*Ruhe*), **rychtować** 'przygotowywać' (*richten*), **stalować się** '1. powsz. udawać, 2. wych. z użycia 'pyszczyć się, chęłpić się, wywyższać się' (*sich stellen* 'udawać', *sich über alle stellen* 'wynosić się nad innych'), **sznyta**, **sznytka** 'kawalek chleba' (*Schnitte*), **szwamka** 'gąbka' (*Schwamm*), **wajcha** 'zwrotnica' (*Weiche*), **wuchta** 'wielka ilość, mnóstwo, kupa' (*Wucht* 'fura, kupa').

Jednostek zapożyczonych do *hantecu* z języka ogólnoniemieckiego jest 239. Oto niektóre z nich: **bauchec** 'brzuch' (*Bauch*), **betlit** 'żebrac' (*betteln*), **bretle** 'narty' (*Brett* 'deska'), **brif** 'list' (*Brief*), **curyk** 'z powrotem' (*zurück*), **durchšnit** 'fingowane mieszanie kart' (*Durchschnitt*), **erbit**, **erbovat** 'dziedziczyć' (*erbit*), **felit se** 'popęlić błąd' (*sich fehlen*), **frobl**, **froš**, **frošál** 'żaba' (*Frosch*), **fus**, **fusec** 'piłka nożna' (*Fußball*), **giršle** 'wiśnie, niekiedy też czereśnie' (*Kirsche*), **goldna** 'złoto' (*Gold*), **hajm** 'dom' (*Heim*), **hamovat** 'hamować' (*hemmen*), **hercna** 'serce' (*Herz*), **holcna** 'drzewo' (*Holz*), **hóryngle** 'kolczyki' (*Ohr-ring*), **hózále**, **hózny** 'spodnie' (*Hose*), **kirchna** 'kościół' (*Kirche*), **klágčeni** 'skarga, żalenie się, narzekanie' (*klagen* 'skarżyć się, narzekać, żalić się'), **krógna** 'kołnierzyk' (*Kragen*), **mesr** 'nóż' (*Messer*), **muskle** 'mięśnie, mięsły' (*Muskel*), **mutr**, **mutra** 'matka, mama' (*Mutter*), **nafilovat** 'napchać' (*auffüllen* 'napęlić'), **onkl** 'stryj, wuj' (*Onkel*), **onkla** 'wędka' (*Angel*), **pánec** 'dworzec' (*Bahn* 'kolej, stacja kolejowa'), **bims**, **bimz**, **pims** 'chleb' (*Bims* 'pumeks'), **rantále** 'pieniądze' (*Rheintaler* 'talar reński'), **raplhaus** 'szpital psychiatryczny, dom wariatów' (*Rappelhaus*), **ratec**, **rathaus** 'ratusz' (*Rathaus*), **rauchčit** 'palić (papierosy)' (*rauchen*), **šalastrika**, **šalec**, **šalina** 'tramwaj' (*Elektrische Linie* 'linia elektryczna, tj. tramwaj'), **šlajfnót** 'zahamować, zatrzymać' (*Schleife* 'hamulec'), **špica** 'określenie intensywności, znacznego poziomu' (*Spitze* 'szczyt; czubek'), **šrajbčit** 'pisać' (*schreiben*), **štrangl** 'łańcuch' (*Strang* 'lina, powróż, sznur'), **švorcka** 'jazda na gapę' (*Schwarzfahrt*), **švorcmon** 'człowiek bez pieniędzy' (*Schwarzmann*), **unthóžny** 'majtki' (*Unterhose*), **vágn** 'samochód' (*Wagen* 'auto'), **vechtrovat** 'pilnować' (*Wächter* 'stróż, dozorca'), **vónčit** 'mieszkać' (*wohnen*), **zoncna** 'słońce' (*Sonne*).

Wśród germanizmów pochodzących spoza zasobów leksykalnych ogólnego języka niemieckiego<sup>14</sup> w gwarze miejskiej Poznania wyróżnić można 6 grup, które łącznie obejmują 11% germanizmów. Inaczej rzecz się przedstawia w *hantecu*, w której znaczną część stanowi słownictwo żargonowe i ograniczone terytorialnie. Prześledźmy poszczególne grupy po kolei.

Grupa Ba to pożyczki znajdujące się poza normą języka niemieckiego ze względów chronologicznych. Może to być słownictwo przynależne do historycznych już języków z grupy germańskiej jak w przypadku poznańskich **tum** 'katedra' (staro-górno-niemieckie

<sup>14</sup> Poza analizą znalazły się poznańskie **gemyla**, **gemele**, **gymyla** '1. śmietnik, 2. śmieci, brud' (*Gemülle*), **kejter**, **kiejter** '1. pies, kundel, 2. o człowieku niegodziwym, 3. o małym dziecku, 4. rzad. o mężczyźnie z nadmiernym popędem seksualnym' (*Käter* 'kundel') i **kalafa** 'twarz' (*Kahlafe*), ponieważ zostały one przez Bogdana Walczaka wyłączone ze zbioru słownictwa ogólnoniemieckiego i podane jako przykłady wyrazów regionalnych, gwarowych, środowiskowych bez doprecyzowania jednak, o którą z odmian chodzi (B. Walczak, *op. cit.*, s. 72).

*thuom/thum*), **węborek** ‘wiadro’ (staro-górno-niemieckiego *ambar*), **litkup** ‘poczęstunek trunkiem po dobitym targu’ (średnio-górno-niemieckiego *litkouf* ‘poczęstunek po dobitym targu’) czy też dziś już wyszłe z użycia wyrazy ogólnoniemieckie: poznańskie **galantnie**, **galantny** ‘uprzejmy, elegancki’ (przymiotnik i przysłówki *galant* ‘uprzejmy/uprzejmie, dworski/dworsko, rycerski/rycersko’) czy też brneńskie **bruncák** ‘ustęp, ubikacja’ (+*brunzen* ‘oddawać moc’), **haluzna** ‘wielkie, nieprzytulne pomieszczenie; też pomieszczenie ze złą akustyką’ (+*Hallhús* od *Hall* ‘zadaszona przestrzeń’ i *hús* ‘dom’), **kél**, **kchél** ‘1. kapusta, 2. v *kélu* – zły rezultat, zniszczenie czegoś, 3. głupiec’ (+*Köhl* ‘kapusta’), **vybruncnit se** ‘oddać moc’ (+*brunzen*). Jak widać z powyższego (pełnego) rejestru jednostek grupy Ba, nie jest ona zbyt liczna w obu gwarach miejskich i obejmuje ok. 1% wszystkich analizowanych germanizmów.

W Bb – grupie wyróżnianej na podstawie kryterium stylistycznego – znalazły się jedynie przykłady z gwary miejskiej Poznania<sup>15</sup>: **blondka**, **blóndka** ‘napój orzeźwiający’, przy którym to hasle wykład etymologiczny opatrzony jest określeniem *žart*.[obliwe] *kühle Blonde* ‘kufel piwa, dosłownie: chłodna blondynka’, oraz **nuta** ‘ prostytutka’ (*Nutte*), **pufmuter** ‘właścicielka domu publicznego’ (*Puffmutter*), **szajskop** (*Scheisskopf* ‘dureń, głupiec’), których etymologie dookreślone są jako *wulg*.[arne].

Grupy Bc, Bd i Be w mowie Brna nie mają rozdzielných zakresów. Dzieje się tak ze względu na oddziaływanie na język Brna niemieczyzny w postaci ogólnej, austriackiej i wiedeńskiej. Rozdział pierwszej od dwóch ostatnich oparto na kryterium zasięgu terytorialnego. Jednakże autorzy SNČ wyróżniają ponadto w niemieckim warstwę gwarową, potoczną, żargonową, w austriackim – potoczną i żargonową, zaś we wiedeńskim – żargonową, które krzyżują się z kryteriami zasięgu terytorialnego, oficjalności i zasięgu środowiskowego. W tak skomplikowanym układzie odmian językowych trudno o pełną porównywalność zasobów gwary miejskiej Poznania i Brna bez założenia uogólnień i braku pełnej odpowiedniości; niemniej, są one konieczne, aby analizę porównawczą przeprowadzić, a zdając sobie z nich sprawę, można uniknąć pewnych błędów. Przyjęto, że zróżnicowanie terytorialne (grupa Bc) jest nadrzędne, dlatego z jednej strony mamy niemiecki ogólny z drugiej zaś niemiecki austriacki i wiedeński wraz z wymienionymi powyżej odmianami. Jednocześnie omawiając grupy Bd i Be, odnotowuję jak zwiększyłaby się ich liczebność po uwzględnieniu najpierw kryterium nieoficjalności lub zasięgu środowiskowego, a dopiero później – terytorialnego. (Dla wygody wykładu zmieniam kolejność ich omawiania.)

Grupa Bd wyodrębniona ze względu na kryterium nieoficjalności różni analizowane gwary miejskie. W Brnie nie jest ona zbyt liczna, gdyż obejmuje tylko 12 haseł z niemieckiego potocznego, np. **augle** ‘oczy’ (*Augl*), **betla** ‘łóżko’ (*Bettl* ‘łóżeczko’), **rádl** ‘rower’ (*Radl*), **ródlle** ‘kierownica’ (*Radl* ‘rower’, *radeln* ‘jeździć na rowerze’), **šlinda** ‘gołoledź, ślizgawka’ (*schlindern* ‘ślizgać się na lodzie’, *Schlinder* ‘ślizgawka’), **vanglovat** ‘chwiać się, kiwać, kołysać’ (*wankeln*). Dodać by tu można także jedno zapożyczenie z austriackie-

<sup>15</sup> W etymologiach brneńskiego *viksovát* ‘1. wulg. odbywać stosunek, 2. pobić kogoś, 3. polerować, nabłyszcząć buty (pot. *wichsen* ‘polerować, też zbić, stłuc kogoś, dziś wulg. onanizować się’) oraz *vyblóžcit*, *vyblóžovat* ‘wypić’ (żarg. *blasen* (gw. *blosen*) ‘pić; też wulg. o miłości francuskiej’) również pojawia się kwalifikator *vulg*.[ární], lecz nie odnosi się do znaczenia, w którym pojawiają się przywołane wyrazy, dlatego też zakwalifikowano je odpowiednio do grup Bc i Be.

go potocznego (*nixmochr*, *niksmochr* ‘ten, kto nie chce pracować, leń, próżniak’ z *Nixmocher*), co jednak nie zmieniłoby pozycji tej grupy wobec innych.

SGMP pożyczek z niemieckiego potocznego odnotował znacznie więcej – aż 40, co czyni grupę Bd drugą co do wielkości w gwarze miejskiej Poznania. Wymieńmy chociaż część przykładów: *blajba* ‘nocleg, mieszkanie, tymczasowe pomieszczenie do zamieszkania’ (*Bleibe*), *blala* ‘wagary’ (*blau machen* ‘opuścić pracę, szkołę’), *blubrać*, *blybrać* ‘pleść trzy po trzy, głądzić’ (*blubbern* ‘mówić niewyraźnie, monotennie, szybko’), *dalas* ‘1. bieda, ciężkie czasy, 2. rzad. biedak, nędzarz’ (*Dallas* ‘nędza, bieda’), *dekiel* ‘czapka’ (*Deckel* ‘czapka, kapelusz’), *fumel* ‘pomyłka, błąd, zwłaszcza w grze w karty’ (*Fummel* ‘pomyłka, błąd’), *jok* ‘żart, dowcip, figiel’ (*Jokus* ‘żart’), *kikać* – *kiknąć* ‘zaglądać, zerkać’ (*kieken* ‘patrzeć’), *klunkier*, *klunkry* ‘graty, rupiecie, drobiazgi, poniszczony ubiór, łachmany’ (*Klunker* ‘gałgany, szmaty, stara odzież, rupiecie, graty’), *knot* ‘baty, lanie’ (*knoten* ‘bić’), *laczek*, *laczki* ‘1. domowe pantofle bez napiętka, 2. przenośnie o przebitej oponie’ (*Latsch* ‘domowy pantofel’), *neper* ‘określenie mężczyzny z marginesu społecznego’ (*neppen* ‘oszukiwać, nabierać’), *szport*, *šport* ‘uciecha, zabawa, żart, dowcip, heca’ (*Sport* ‘zabawa, rozrywka’), *wykukiwać*, *wykukywać* – *wykuknąć* ‘wyglądać, wyrzeć’ (*gucken* ‘patrzeć, zglądać’).

Sygnalizowanie elementów żargonowych pojawia się jedynie w SNČ, toteż grupa Be ma swoją reprezentację tylko w gwarze miejskiej Brna, zaś po stronie gwary miejskiej Poznania jest niewypełniona. Ze wspomnianego źródła wyekscerpowano 40 pożyczek z niemieckiej żargonowej, co czyni tę grupę drugą co do wielkości (10%<sup>16</sup>) pośród brneńskich germanizmów. Oto wybrane przykłady: *blóžčit*, *blóžovat* ‘pić’ (*blasen* ‘chlać’), *bove-rák* ‘żebrak, bezdomny, włóczęga’ (*bower* ‘biedny’), *fet* ‘1. pijany; 2. alkohol, też: pijatka’ (*fett* ‘pijany’), *frgrilované* ‘żonaty’ (*vergrillt*), *fuksař* ‘jubiler’ (*Fuchs* ‘złoto’), *gronót*, *granát* ‘oszust’ (*Granat* ‘fałszywy gracz’), *pucovat* ‘okłamywać, nie mówić prawdy’ (*putzen* ‘tłumaczyć się’), *rola*, *role* ‘dworzec’ (*Rollen* ‘kolej’, *Roll* ‘wagon’), *silbrovat*, *zilbrovat* ‘sprzedawać’ (*versilbern*), *šolna* ‘ubranie’ (*Schale*), *typlčít*, *typlovat* ‘biec, uciekać, spieszyć się; typlovat – też: grać w karty’ (*tippeln* ‘iść, podróżować’).

W gwarze miejskiej Poznania zbiór jednostek dyferencyjnych wobec języka niemieckiego ogólnego pod względem zasięgu terytorialnego obejmuje jednostki gwarowe: *klara* ‘słońce’ (*Klare*), *nyga* ‘komar’ (*Mugge*), *sznupa* ‘twarz, gęba’ (*Schnuppe* ‘pysk, morda’), oraz nieco więcej wyrazów o zasięgu większym, regionalnym: *blachmierz*, *blachmiyrz*, *blachnierz*, *blachniyrz* ‘blacharz’ (*Blachnier*), *plyndz*, *plindz*, *plendz* ‘placki ziemniaczane’ (*Plinse*), *ryczka* ‘niski taboret, stołeczek’ (*Ritsche* ‘stołeczek pod nogi’), *ryn* ‘rym!’ (*rin*, *rinn* ‘buch!’). Powyższe wyliczenie uzupełnić jeszcze można o *bejmy* ‘pieniądze’, które w SGMP określono jako dawne i gwarowe *Böhm* ‘pieniądz, dawniej grosz praski’, oraz *huby* ‘gospodarstwo lub kilka gospodarstw poza obrębem wsi, też wtórnie domy poza obrębem miasta, peryferie’ z dolnoniemieckiego *Hube*. Nie jest więc grupa Bc w gwarze miejskiej Poznania zbiorem licznym, ponieważ nie osiąga nawet 2%. Inaczej w *hantecu*, gdzie samych germanizmów o proveniencji gwarowej jest już tyle, np. *cólovat*, *cólčít* ‘płacić’ (*zahlen*, gw. *zohlen*), *grondla* ‘dziewczyna, kobieta’ (prawdopodobnie z *Grondel*),

<sup>16</sup> Grupa Be podwoiłaby swoją liczebność, gdyby uwzględnić także elementy żargonowe austriackie i wie-dęskie. Zgodnie jednak z przyjętym pierwszeństwem kryterium zasięgu geograficznego zostaną one omówione wraz z grupą następną. Tam też podano przykłady.

**mukl** ‘chłop, mężczyzna, chłopiec’ (*Muckel/Mockel*), **ózlók** ‘wystawa’ (*Auslage* a gwarową wymową *a > o*), **šlofčit** ‘spać’ (*schlafen*, gw. *schlofen*), **šudlat** ‘robić coś nieporządnie’ (*schudeln*), **oršák, oršál** ‘pupa, tyłek’ (*Arsch*, gw. *Orsch*).

Grupę Bc uzupełniają ponadto w Brnie zasoby niemieczyny austriackiej (10 jednostek, np. **fédrrpenál** ‘trumna’ z *Federpennal* ‘piórniki’, **kširfečna** ‘szmatka, szmata’ z *Gschirrfetzen* ‘ścierka do naczyń’, **šnycl** ‘atrakcyjna dziewczyna’ z *Schnitzel* ‘kotlet schabowy’, **štykl, štykl** ‘kawałek’ z *Stückel* ‘kawałeczek’, **štryčák** ‘mężczyzna, facet; alfons’ z *Strizzi* ‘alfons’) oraz wiedeńskiej (16 jednostek), np. **haksna** ‘noga’ (*Haxen*), **jas** ‘płaszcz, palto’ (*Jass*), **lochat se** (też: **lochtat se**), **lochčit se** ‘śmiać się’ (*lochen*, tj. niem. *lachen*), **lochec** ‘śmiech, żart’, **lochrđle** ‘śmiech’, **pali** ‘precz, poza’ (*palisieren* ‘iść precz, zniknąć’), **ráčny** ‘zegarek kieszonkowy’ (*Ratchen* ‘zegarek’), **štumédla** ‘służąca’ (*Stubenmädle* ‘służąca, pokojówka’). Zwiększa to liczebność grupy Bc o 7%.

Kolejne 10% przybędzie, gdy doliczymy wyrazy pochodzące z wariantów wyżej wymienionych odmian, tj. austriacki potoczny – 1 (**nixmochr, niksmochr**), austriacki żargonowy – 3 (**fedry, fédry** oraz **péra i peřina** ‘strach’ z *Federn* ‘pierz; w żargonie też: strach’), wiedeński żargon – 35 haseł, np. **brenčit** ‘1. przełożyć karty; 2. płacić’ (*brennen* ‘płacić’), **čoch** ‘gospoda’ (*Tschoch*), **durchmon** ‘łajdak, łotr; też: członek brnieńskiej plotny’ (*Durchmann*), **fajfčit** ‘spać’ (*pfeifen*), **fándla, fándl** ‘jedna korona’ (*Fahne, Fähnchen* ‘banknot jednokoronowy’), **fecn, fecen, fecna** ‘banknot 1000-koronowy’ (*Fetzen*), **flétna** ‘dowód osobisty, dokumenty’ (*Flette* lub *Fleppe* ‘dokument’), **grim** ‘więzienie’ (*Grimm* ‘sąd krajowy, cz. yemský soud’), **grýnčit** ‘nocować na łonie natury’ (*bei Mutter Grün schlafen*), **grýnšpajs** ‘niezapłacony wydatek’ (*Grünspeis machen* ‘nie zapłacić kosztów, wydatków’), **hémon** ‘policjant’ (*Hemann*), **kíbr, kibrák, kibera** ‘tajny policjant’ (*Kieberer* ‘urzędnik kryminalny’), **lajvont** ‘dobry, odpowiedni, w porządku’ (*Leiwond* ‘w porządku’), **lajvontní** ‘elegancki’ (*Leiwond*), **olt** ‘1. dobry, w porządku; 2. stary’ (*olt, alt* ‘dobry, w porządku; liter. ‘stary’), **pekle** ‘buty’ (*Böckle*), **rułmčit, rułmovat** ‘mieć stosunek seksualny’ (*rem-meln*), **surm i žumr** ‘chłop, wieśniak; pocziwiec, który się daje łatwo oszukać; też w użyciach wyzwiskowych’ (*Surm* ‘chłop, wieśniak’), **šmé** ‘oszustwo, podstęp, trik’ (*Schmäh* ‘oszustwo, tani trik, też: kłamstwo’), **vomžák** ‘donosiciel’ (*Wams, Wamser*).

Podsumowując podział germanizmów w gwarach miejskich Brna i Poznania ze względu na odmianę języka, z której zapożyczano germanizmy, zwrócić należy uwagę na:

- niemal wyłączność pożyczek z języka ogólnoniemieckiego w gwarze poznańskiej (89%) i znacznie mniejszy ich udział w gwarze brneńskiej (64%);
- wobec tak wysokiego procentu pożyczek z języka ogólnego brak w Poznaniu wyrazistych innych źródeł pożyczek (druga co do wielkości grupa – zapożyczeń z języka niemieckiego potocznego – to tylko 7%, podczas gdy w Brnie znaczne grupy tworzą zapożyczenia z odmian terytorialnych (20%) i środowiskowych (11%)<sup>17</sup>.

Dla oddania pełnego obrazu germanizmów w gwarach miejskich Brna i Poznania należy wspomnieć, iż przedstawiono powyżej przede wszystkim pożyczki leksykalne, gdy tymczasem w obu gwarach znaleźć też można interferencje również na innych poziomach ję-

<sup>17</sup> Elementy środowiskowe zwiększyłyby swój udział do 21%, gdyby uwzględnić poza żargonem niemieckim także austriacki i wiedeński, z kolei udział jednostek ograniczonych terytorialnie spadłby do 9%, gdyby ograniczyć je do zapożyczeń z austriackiego i wiedeńskiego poprzez wyłączenie austriackiego potocznego oraz żargonów austriackiego i wiedeńskiego.

zyka. Jest to jednak osobne zagadnienie, które wymagałoby osobnego opracowania; tym bardziej że badacze interferencji językowych wskazują na trudność w identyfikacji kalk słowotwórczych i semantycznych i ich oddzielenie od rozwoju samodzielnego<sup>18</sup>. Wymieniemy zatem poniżej jedynie kilka. Analizowany materiał dostarcza najwięcej przykładów nabywanie przez jednostki rodzime nowych znaczeń pod wpływem niemieckiego, np. poznańskie *przypominać się* ‘o spożytym jedzeniu: odbijać się’ (*sich erinnern* ‘przypominać sobie’ i potoczne ‘odbijać się’), *kij* ‘piętro’ (*Stock* ‘kij’ i ‘piętro’), *szkielko*, *szkiolko* ‘słoik’ (*Glas* ‘szkło’ i ‘słój, słoik’), *zając* ‘wielkanocny zwyczaj obdarowywanie dzieci słodyczkami, upominkami itp.’ (*Osterhase* ‘zając wielkanocny’), przywoływane już brneńskie *péra* i *peřina* ‘strach’, co pod wpływem austriackiego *Federn* ‘pierz’ i żargonowego ‘strach’ czy też *shniły* ‘leniwy, wygodniś’ z *faul* ‘zgniły’ i w niemieckim potocznym ‘leniwy’.

Wskazać także można na kalki słowotwórcze (*kluczyć* itp. ‘zamykać na klucz’ ze *schliessen* ‘zamykać’, *macoszka* ‘bratek’ ze *Stiefmütterchen*, *tudotąd* ‘tu’ z *hierher*, *usiąść się*, *usióńść sie* ‘usiąść’ pod wpływem *sich setzen* czy *kolovat* ‘tańczyć’ z *ringeln* ‘tańczyć’, co też pod wpływem *Ringel* ‘kółko’, *Ringelreigen* ‘taniec w koło’), oraz morfologiczne, tj. zmiany rodzajowe (*magiel* (r.ż.), *męgla* tak jak *die Mangel*, *merta*, *myrta*, *mirta* ‘mirt’ – *die Myrte*, *selera* ‘seler’ – *die Selerie*, *baraka* ‘barak’ – *die Baracke*, brneńskie *dorta* ‘tort’ pod wpływem *die Torte*, podczas gdy w języku czeskim literackim mamy tu rodzaj męski).

Przegląd germanizmów leksykalnych w gwarach miejskich Brna i Poznania zamknije klasyfikacja zapożyczeń według podstaw przeprowadzona z uwzględnieniem dwóch kryteriów: źródła i rezultatu. Pierwsze z nich dzieli germanizmy na jednostki pochodzące w obu gwarach miejskich od jednostki: o tej samej formie i znaczeniu (Tabela 1.) lub tej samej formie, a różnym znaczeniu (Tabela 2.), drugie zaś – na pożyczki o tym samym (lub zbliżonym) znaczeniu oraz o odmiennym znaczeniu. Dla prostoty wywodu wyniki analizy przedstawiono w postaci tabeli, opatrując je jedynie krótkim komentarzem.

Tabela 1. Jednostki źródłowe o tej samej formie i znaczeniu

|                                                           | Tożsame znaczeniowo                                                                           |                                                              | Różne znaczeniowo                          |                                                                 |
|-----------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------|--------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|
|                                                           | Poznań                                                                                        | Brno                                                         | Poznań                                     | Brno                                                            |
| BAHN <sup>1</sup> ‘kolej’                                 |                                                                                               |                                                              | <i>bana</i> ‘pociąg’                       | <i>pánec</i> ‘dworzec’                                          |
|                                                           |                                                                                               |                                                              | <i>baniorz</i> ‘kolejarz’                  |                                                                 |
| BRENNEN ‘palić się’,<br>BRENNEND ‘palący się,<br>płonący’ | <i>brynda</i> ; <i>bryndka</i> ,<br><i>brendka</i> ‘alkohol,<br>bimber, również<br>denaturat’ | <i>breňák</i> , <i>bren.</i><br>‘spirytus denaturo-<br>wany’ |                                            |                                                                 |
| BUBE ‘chłopiec’                                           |                                                                                               |                                                              | <i>bubek</i> ‘walet<br>(figura w kartach)’ | <i>pubál</i> , <i>pubec</i><br>‘młodzik, chłopiec;<br>młodzieź’ |

<sup>18</sup> J. Obara, *Kalki jako jeden z przejawów interferencji językowej*, „Rozprawy Slawistyczne”, 4. *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoń, 1989, s. 195 i 201.

|                                                                   | Tożsame znaczeniowo                                                      |                                          | Różne znaczeniowo                                                                                                         |                                                                 |
|-------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|
|                                                                   | Poznań                                                                   | Brno                                     | Poznań                                                                                                                    | Brno                                                            |
| ECKE/ECKEL ‘kąć, róg, narożnik’                                   | <i>eka</i> ‘1. wych. z użycia, narożnik domu, kąć, róg’                  | <i>ekl</i> ‘1. róg, narożnik’            | <i>eka</i> ‘2. paczka kumpli, grupa łobuzów ...’, 3. przestarz. róg w piłce nożnej’                                       |                                                                 |
| ERBEN/ERBIT ‘odziedziczyć’                                        |                                                                          |                                          | <i>erbnąc</i> ‘ukraść’                                                                                                    | <i>erbit, erbovat</i> ‘dziedziczyć’                             |
| FLÜGEL ‘fortepian; skrzydło’                                      |                                                                          |                                          | <i>skrzydło</i> ‘fortepian’                                                                                               | <i>fligl</i> ‘kołnierż’                                         |
| FUSSBALL ‘piłka nożna’                                            | <i>fucha</i>                                                             | <i>fus; fusec</i>                        |                                                                                                                           |                                                                 |
| GLATZE ‘łysina’                                                   | <i>glaca</i>                                                             | <i>glocna</i>                            |                                                                                                                           |                                                                 |
| HEIZEN ‘palić, ogrzewać’                                          |                                                                          |                                          | <i>hajcować</i> ‘palić w piecu’; <i>nahajcować</i> ‘1. napalić w piecu, 2 metaf. podbechtać, podburzyć kogo przeciw komu’ | <i>hicna</i> ‘upać, gorączka’                                   |
| HOSE ‘spodnie’                                                    | <i>hoje</i>                                                              | <i>hózále; hózny</i>                     |                                                                                                                           |                                                                 |
| KLAPPEN ‘być w porządku, pasować; dobrze się skończyć’            |                                                                          |                                          | <i>klapnąć</i> ‘pomyślnie się ułożyć, szczęśliwie się zakończyć’                                                          | <i>klapat</i> ‘2. jechać, iść, też kształcić się w prostytucji’ |
| KÜHL ‘chłodny’, KÜHLEN ‘chłodzić’                                 | <i>kilować</i> ‘chłodzić, studzić’                                       | <i>kilián; kilka</i> ‘chłód, zima’       | <i>kileblóna</i> ‘rodzaj lemoniady’                                                                                       |                                                                 |
| LACHEN ‘śmiać się’                                                | <i>lachać się</i>                                                        | <i>lochat se, lochčit se; lochtat se</i> |                                                                                                                           |                                                                 |
|                                                                   |                                                                          | <i>lohec; lochrdle</i>                   |                                                                                                                           |                                                                 |
| LAND ‘kraj, ziemia; wieś’                                         | <i>land</i> ‘wieś’; ‘kraj, prowincja’                                    | <i>lont</i> ‘wieś’                       |                                                                                                                           |                                                                 |
| LAUFEN ‘biegać’, LAUFER/LÄUFER ‘biegacz’, też ‘podłużna serwetka’ | <i>lofrować</i> ‘włóczyć się’                                            | <i>lófrovať</i> ‘wyjść, iść na randkę’   | <i>lojfer</i> ‘podłużna serwetka, bieżnik’                                                                                | <i>lojfký, lojfle</i> ‘buty’                                    |
|                                                                   | <i>loferka</i> ‘włóczenie się, łązgowanie, często w poszukiwaniu czegoś’ |                                          |                                                                                                                           |                                                                 |
|                                                                   | <i>lofer</i> ‘człowiek, który lubi się włóczyć; łązga, powsinoga’        |                                          |                                                                                                                           |                                                                 |
| RAD/RADL ‘koło’ i ‘rower’, RADELN ‘jeździć na rowerze’            | <i>koło; kółko</i> ‘rower’                                               | <i>rádl</i> ‘rower’                      |                                                                                                                           | <i>ródle</i> ‘kierowca’                                         |
| RUCK ZUCK ‘szybko’                                                | <i>ruk cuk, ruk-cuk, ruck-zuck, ruck-zug, rug zug</i>                    | <i>rukuck</i>                            |                                                                                                                           |                                                                 |

|                                                                                                                           | Tożsame znaczeniowo                                                  |                                                                                                | Różne znaczeniowo                                                                    |                                                          |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------|
|                                                                                                                           | Poznań                                                               | Brno                                                                                           | Poznań                                                                               | Brno                                                     |
| SCHLAMPE/SCHLAMPER<br>'flejtuć, niechluj',<br>SCHLAMPIG 'niechlujny,<br>nieporządny'                                      | <i>ślumpa, słompa</i><br>'2. niechlujna<br>dziewczyna,<br>kobieta'   | <i>šlapaci kolo,</i><br><i>šlapadlo</i> ' prostytut-<br>ka',                                   | <i>ślumpa, słompa</i><br>'1 brudna woda,<br>śmierdząca ciecz'                        |                                                          |
|                                                                                                                           | <i>šlumper</i> 'brudas,<br>obdartus'                                 | <i>šlomprák</i> 'niepo-<br>rządny człowiek,<br>łajdak'                                         |                                                                                      |                                                          |
|                                                                                                                           | <i>ušlómprany</i><br>'ubrudzony,<br>uwalany'                         |                                                                                                |                                                                                      |                                                          |
| SCHMÄH/SCHMU<br>'oszustwo, machlojka'                                                                                     | <i>szmucha</i> 'oszu-<br>stwo, kradzież'                             | <i>šmé</i> 'oszustwo'                                                                          |                                                                                      |                                                          |
| SPÄHEN 'śledzić, badać;<br>szpiegować'                                                                                    | <i>szepeknać</i> 'spojrzeć,<br>zobaczyć'                             | <i>špizat</i> 'patrzeć,<br>przyglądać się',<br><br><i>špiznót, špizovat</i><br>'popatrzeć się' |                                                                                      |                                                          |
| SPITZE 'czubek, szczyt'                                                                                                   |                                                                      |                                                                                                | <i>szpyca</i> '1. czubek,<br>wierzchołek,<br>2 daw. uderzenie<br>piłki noskiem buta' | <i>špica</i> '1. ocena<br>intensywności'                 |
|                                                                                                                           |                                                                      |                                                                                                |                                                                                      | <i>špicový</i> 'wyjątko-<br>wy'                          |
| SPRITZE 'sikawka;<br>szpryca', SPRITZEN<br>'sikać, kropić, wstrzyki-<br>wać'                                              | <i>szpryca</i> '1 strzy-<br>kawka'                                   | <i>špricat</i> 'strzykać'                                                                      | <i>szpryca</i> '2 rzad.<br>ekspr. lanie,<br>wycisk'                                  |                                                          |
| STOCK 'kij' i 'piętro'                                                                                                    | <i>kij</i> 'piętro'                                                  | <i>štok</i> 'piętro'                                                                           |                                                                                      | <i>kindrštok,</i><br><i>kchindrštok</i> 'penis'          |
| STÜCK 'kawalek, część'                                                                                                    | <i>sztuk</i> 'kawał'                                                 | <i>štikl; štykl</i><br>'kawalek'                                                               |                                                                                      |                                                          |
| TOPF 'garnek'                                                                                                             |                                                                      |                                                                                                | <i>topek</i> 'nocnik'                                                                | <i>topr</i> '(twardy)<br>kapelusz'                       |
| WICHSE 'pasta do<br>obuwia', też 'baty,<br>lanie', WICHSEN<br>'poczernić, posmarować<br>pastą' też 'dać komuś<br>w skórę' | <i>wiksa</i> 'pasta do<br>butów'                                     | <i>viksovát</i> '3.<br>polerować buty'                                                         |                                                                                      | <i>viksovát</i> '1. wulg.<br>mieć stosunek<br>seksualny' |
|                                                                                                                           | <i>wiks</i> 'bicie, lanie',                                          | <i>viksovát</i> '2. pobić<br>kogoś'                                                            |                                                                                      |                                                          |
| ZUG 'pociąg', 'przeciąg'                                                                                                  | <i>cug</i> '2. przestarz.<br>'pociąg', 3. oddział<br>wojska, pluton' | <i>cuk</i> 'pociąg'                                                                            | <i>cug</i> '1. przeciąg'                                                             |                                                          |
| ZWEI 'dwa'                                                                                                                |                                                                      |                                                                                                | <i>cwajka</i> 'dwójka<br>(tramwaj)'                                                  | <i>cávr</i> 'dwaj, dwie'                                 |

<sup>1</sup> Jednostkę źródłową stanowić mogą także szeregi, tj. wyrazy o tym samym rdzeniu, lecz różnych formantach i przynależności do części mowy. Jeśli znaczenie zapożyczeń pokrywa się ze znaczeniem wyrazy zapożyczanego, nie podaję go. Włączyłem tu także interferencje na płaszczyźnie semantycznej, np. *flügel*. Dokonano także niezbędnych uogólnień znaczeń, tak by możliwe było ich porównanie.

Na 28 wyrazów (lub ich szeregów<sup>19</sup>) motywujących nieznacznie przeważały te, które motywowały w obu gwarach miejskich jednostki o wspólnym znaczeniu (19), np. ECKE/ ECKEL, FUSSBAL, GLATZE, HOSE, LACHEN, RUCK ZUCK, SCHMÄH/SCHMU, WICHSE/WICHSEN. Tylko nieznacznie ustąpiły im wyrazy (szeregi), które do gwar miejskich Brna i Poznania zostały zapożyczone w odmiennym znaczeniu (17), np. BAHN, BUBE, HEIZEN, KLAPPEN, TOPF, ZWEI. Należy ponadto zwrócić uwagę na fakt, iż wymienione zbiory nie są rozdzielne i ten sam wyraz zapożyczany mógł dać w omawianych gwarach zarówno efekt w postaci jednostek o wspólnym (zbliżonym) znaczeniu, jak i rozbieżnym, np. LAUFEN/LAUFER/LÄUFER, RAD/RADL/ RADELN, SCHLAMPE/SCHLAMPER/SCHLAMPIG, SPRITZE/SPRITZEN, ZUG.

Tabela 2. Jednostki źródłowe o tej samej formie, lecz różnym znaczeniu

|                                                                             | Poznań                                                   | Brno                                                                                                   |
|-----------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| FAHNE ‘chorągiewka’, w żarg. wied. ‘banknot koronowy’                       | <i>fana</i> ‘chorągiewka’                                | <i>fándla, fándl</i> ‘korona’ (znac. żarg.)                                                            |
| BRENNEN/BRENNEND ‘palić się’, w żarg. też ‘zapłacić’/ ‘palący się, płonący’ | <i>brydna; bryndka, brendka</i> (p. Tab. 1)              | <i>breňák, bren</i> (p. Tab. 1); <i>zabrenčit</i> ‘zapłacić’, <i>brenčit</i> ‘przełożyć karty; płacić’ |
| PUTZEN ‘tynkować’, ale też ‘czyścić’, w żarg. ‘wymawiać się, bronić’        | <i>pucować</i> ‘tynkować’                                | <i>pucovat</i> ‘kłamać, mówić nieprawdę’                                                               |
|                                                                             | <i>spucować – spucnąć</i> ‘zjeść szybko, z apetytem’     |                                                                                                        |
| HACKE ‘motyka’ i ‘praca’, HACKEN ‘okopywać, też dziobać’ i ‘siekać, rąbać’  | <i>haczka</i> ‘motyka’                                   | <i>háček; háčko; haki; hokna</i> ‘praca’                                                               |
|                                                                             | <i>haka</i> ‘1. ekspr motyka, 2 rzad. czapka z daszkiem’ |                                                                                                        |
|                                                                             | <i>hakać</i> ‘okopywać (o ziemniakach, burakach itp.)’   | <i>hoknit</i> ‘pracować’, co rozwinęło się ze znaczenie ‘rąbać drewno’                                 |
|                                                                             | <i>obhakiwać – obhakać</i> ‘okopywać, okopać motyką’     |                                                                                                        |

Grupa druga jest o wiele mniej liczna. Jej wyodrębnienie jest zresztą problematyczne, gdyż mieszczą się tu jednostki niejednorodne pod względem semantycznym: zarówno homonimy, jak i wyrazy polisemiczne. Różnice znaczeniowe zawarte w wyrazie fundującym kontynuowane są w zapożyczeniach.

Zbiór zbieżności leksykalnych powiększyłby się, gdyby dodać do niego jednostki motywowane w jednej gwarze przez wyraz prosty A, w drugiej zaś przez wyraz złożony B, którego członem jest wyraz prosty A, np. BRIEF/ BRIEFKASTEN/ BRIEFMARKE: **briefkasta, bryfkasta** ‘skrzynka na listy’, **briefmarka, bryfmarka** ‘znaczek pocztowy’ oraz **brif** ‘list’; FETZEN/ GSCHIRRFETZEN: **fecka** ‘strzęp’ i **kširfečna** ‘ścierka do naczyń’; HOLZ: **holcpierony** ‘drewniaki, obuwie o drewnianej podeszwie’ – **holcna** ‘drewno’; RAPPEL/ RAPPELHAUS: **rapel** ‘bzik, fioł’ – **raplhaus** ‘szpital psychiatryczny’.

<sup>19</sup> Szeregi tworzą wyrazy o wspólnym rdzeniu. Różnice dotyczą też często przynależności do klas części mowy.

Podsumowując, należy mimo wszystko stwierdzić, że 28 podstaw grupy pierwszej oraz 4 drugiej stanowią i tak spory zbiór zbieżności leksykalnych wśród germanizmów w gwarach ośrodków miejskich niesąsiadujących ze sobą, nieutrzymujących ze sobą kontaktów, należących do różnych narodowych wspólnych językowych i rozwijających się w podobnych, lecz jednak odmiennych warunkach społeczno-gospodarczych. Świadczą o nich ponadto różnice w odmianach językowych, z których pochodzą wyekscerpowane germanizmy, zasadzające się przede wszystkim na dominacji odmiany ogólnej niemieckiego jako źródła pożyczek w gwarze miejskiej Poznania oraz dużym udziale obok tej odmiany leksyki nacechowanej terytorialnie i środowiskowo w brneńskim *hantecu*. Odnotowane podobieństwa są natomiast najprawdopodobniej odbiciem procesów semantycznych wspólnych dla potocznego odbioru świata, który jest dominujący w gwarach miejskich. Jednak weryfikacja tej hipotezy wymaga osobnych studiów.

### Bibliografia

- Dějiny zemí Koruny české*, II, *Od nástupu osvěcenství po naši dobu*, 8 vyd., Praha-Litomyšl 2002.
- Dvorník P., Kopřiva P., *Velký slovník hantecu*, 2. doplněné vydání, Brno 2002.
- Kubíčková J., Nosková J., „Řeže v Brně”. *Pouliční demonstrace během oslav 60. výročí jubilea Františka Josefa*, [w:] *Brno Vidni, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století. Brünn – Wien, Wien – Brünn. Landesmetropolen und Zentrum des Reiches im 19. Jahrhundert*, k vydání připravili L. Fasora, J. Hanuš a J. Malíř, Brno 2008, s. 383–411.
- Obara J., *Kalki jako jeden z przejawów interferencji językowej*, „Rozprawy Slawistyczne” 4. *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoń, 1989, s. 185–210.
- Slovník nespisovné češtiny. Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov*, 2. rozšířené vydání, hlavní editor J. Hugo, Praha 2006.
- Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa i B. Walczak, Warszawa-Poznań 1997.
- Teplý L., Pernes J., *Brno. Procházka dějinami a architekturou města. A Walk through the history and Architecture of the City. Ein Rundgang durch die Geschichte und Architektur der Stadt*, Brno 2002.
- Walczak B., *Wpływy niemieckie w polszczyźnie Poznania*, „Kronika Miasta Poznania” 1992, nr 1–2, s. 67–75.
- Walczak B., Witaszek-Samborska M., *Wpływy niemieckie w gwarze miejskiej Poznania*, „Rozprawy Slawistyczne” 4, *Interferencje językowa na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoń, 1989, s. 283–295.

---

BLAŻEJ OSOWSKI

**Lexical Germanisms in the urban sub-dialect of Poznań and Brno slang (Hantec).**

Summary

The article offers a comparison of lexical Germanisms which occur in the urban sub-dialects of Brno and Poznań, two cities located at a significant distance from each other. The analysed vocabulary has been divided into: A) words which are part of the general German language, B) words which could not be classified as German due to the following criteria: a) chronological, b) stylistic, c) limited territory, d) unofficial nature and e) social. The analysis has demonstrated that, despite there being no contact between the two cities, as many as 32 words (preferences) in the sub-dialects have identical or similar meaning.

**Keywords:** urban sub-dialect, Poznań, Brno, Hantec, Germanisms, vocabulary.